

TRE STUDIER I VERGILIUS' *AENEID*

Ideologi och litterär påverkan i skildringen av
Neptunus, Aeolus, Aeneas och Iulus

C-uppsats i latin, vt 1998
Klassiska institutionen, Lund
Författare: Fil. stud. Pär Sandén
Handledare: Doc. Arne Jönsson

*Sålunda skall Vergilius alltjämt, tack vare femtontusen
välgjorda hexametrar, fortsätta att se följa i sin svit
noter, utredningar, polemiker, översättningar, lärda
fantasier, föreläsningar, upplagor och professorer i
brokig blandning — en jättelik karavanlast av stoft och
guld, av humbug och heroisk möda — samt serent
bäras vidare, som andra diktens monarker, oberörd av
om dagens beskäftiga släkte vet av honom eller ej.*

Ur "En skald fyller år", Frans G. Bengtsson,
Silversköldarna och andra essayer (Stockholm 1931).

Omslag: Vergilius flankerad av Clio och Melpomene.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Innehållsförteckning	1
Inledning	2
1. Aeolus och Neptunus.	3
2. Öst och Väst.	8
2.1. Utvecklingsmotivet i <i>Aeneiden</i> .	8
2.2. Vergilius och Aischylos.	9
2.3. <i>Perserna</i> , österlandet och Aeneas' känslsamhet.	15
2.4. <i>Odysseen</i> som förspel. Tvivelaktiga figurer.	27
3. Iulus och Kyros.	31
Litteraturförteckning	38

INLEDNING

Denna uppsats består av tre artiklar om Vergilius' *Aeneid*. De är besläktade sinsemellan så, att de två första båda behandlar Vergilius i förhållande till samtida ideologiska och politiska temata: romarnas syn på makt, konflikten mellan Antonius och Augustus och Öst och Väst under åren kring slaget vid Actium (31 f.kr.); de två senare behandlar litterära förbilder (Aischylos och Xenofon) och "österlandet" som motiv i *Aeneiden*.

Aeneiden citeras efter Mynors' Oxfordutgåva (jag normaliserar dock stavningen i det att jag använder u och v för att beteckna det romerska V som vokal respektive konsonant). Även övriga klassiska författare citeras efter Oxfords eller Teubners kritiska standardutgåvor, enligt samma principer. Jag har någon gång tillåtit mig att förbättra interpunktionen.

När grekisk text citeras bifogas översättningar enligt följande principer: lyriska texter ges ordagrann översättning av mig om jag anser att den exakta ordalydelsen är av intresse, annars citeras metriska översättningar. Till prosatexter citeras tidigare översättningar om sådana finns att tillgå, annars är översättningen av mig. Förkortningarna följer *Oxford Classical Dictionary*.

1. AEOLUS OCH NEPTUNUS

I inledningen till *Aeneiden* presenterar Vergilius verkets grundläggande konflikt: Junos hat mot trojanerna. Detta hat är ju gammalt mytologiskt stoff, välkänt för den bildade romaren. Dess ursprung var Paris' dom:

Aen. 1.25-28

necdum etiam causae irarum saevique dolores	25
exciderant animo; manet alta mente repostum	
iudicium Paridis spretaeque iniuria formae.	

Vergilius lägger sedan till att "Ganymedes' ära", d.v.s. Zeus' favoriserande och bortrövande av denne trojanske prins, var ytterligare ett skäl till Junos agg mot trojanerna. Juno älskade också Karthago framför alla andra länder (1.15-16), vilket naturligtvis ytterligare spär på hennes illvilja mot den man, som grundar det släkte som är förutbestämt att förstöra det Karthagiska imperiet.

Denna konflikt mellan Juno och trojanerna är det som sedan driver handlingen framåt. I första boken verkar Aeneas vara nära sitt mål: han seglar iväg från Sicilien (1.34). Då slår Juno till. Hon tar kontakt med sin undersåte, vindguden Aeolus:

Aen. 1.50-63

Talia flammato secum dea corde volutans	50
nimborum in patriam, loca feta furentibus Austris,	
Aeoliam venit. hic vasto rex Aeolus antro	
luctantis ventos tempestatesque sonoras	
imperio premit ac vinculis et carcere frenat.	
illi indignantes magno cum murmure montis	55
circum claustra fremunt; celsa sedet Aeolus arce	
sceptra tenens mollitque animos et temperat iras.	
ni faciat, maria ac terras caelumque profundum	
quippe ferant rapidi secum verrantque per auras;	
sed pater omnipotens speluncis abdidit atris	60
hoc metuens molemque et montis insuper altos	
imposuit, regemque dedit qui foedere certo	
et premere et laxas sciret dare iussus habenas.	

Aeolus erkänner sin underordnade ställning och släpper villigt ut de rasande vindarna ur sina burar; det blåser upp till storm. Nu presenteras hjälten, Aeneas, för första gången för läsaren med

en monolog som är rik på reminiscenser från äldre litteratur (se vidare nedan, del 2). Flottan skingras för vindarna; flera skepp krossas. Men havsguden Neptunus märker vad som sker; han kallar till sig vindarna och förklarar barskt att det är han som är herre över havet och att de och deras herre Aeolus må ta sig i akt. Så stillar han stormen:

Aen. 1.142-56

Sic ait et dicto citius tumida aequora placat
 collectasque fugat nubes solemque reducit.
 Cymothoe simul et Triton adnexus acuto
 detrudunt navis scopulo; levat ipse tridenti 145
 et vastas aperit Syrtis et temperat aequor
 atque rotis summas levibus perlabitur undas.
 ac veluti magno in populo cum saepe coorta est
 seditio saevitque animis ignobile vulgus
 iamque faces et saxa volant, furor arma ministrat; 150
 tum, pietate gravem ac meritis si forte virum quem
 conspexere, silent arrectisque auribus adstant;
 ille regit dictis animos et pectora mulcet:
 sic cunctus pelagi cecidit fragor, aequora postquam
 prospiciens genitor caeloque invectus aperto 155
 flectit equos curruque volans dat lora secundo.

Flera har observerat att denna liknelse är unik i sitt slag, åtminstone i *Aeneiden*: Naturkrafterna liknas vid människor, i stället för tvärtom.¹ Man har vidare sett att den centrala motsättningen i passagerna är den mellan Aeolus och Neptunus, t.ex. Michael Putnam: "the chief contrast [...] is that between the characters of Aeolus and Neptune, the one impelled by base motives to misuse his royal power, the other filled with piety, capable of quieting the mob once it is out of hand."²

Detta är naturligtvis uppenbart. Men det torde vara givande att observera *vari* den egentliga motsättningen ligger. Det är inte så enkelt som Putnam tycks vilja framställa det, att Aeolus är "ond" och Neptunus "god." En grov förenkling är också att som Brooks Otis påstå att konflikten ligger mellan *pietas* och *furor*.³ Furor är ju inte Aeolus' egenskap, utan tillhör de vindar han kontrollerar. Jämförelsen står mellan Aeolus' och Neptunus' respektive gestalter.

Skillnaden dem emellan ligger i stället i *det sätt* på vilket de kontrollerar och stillar vindarna: Aeolus är *rex* (1.62) och har *sceptra* (1.57). Han håller vindarna i schack med

Ibid. = samma ställe; id. = samma verk.

¹ Heyne 95, 148-56n.: "at [...] inverse maris tumultus cum seditione fit comparatio: cuius novam ac praeclare ornatam tractationem facile intelligas."

² Putnam (1965) 11.

³ Otis 229f., följd av Williams 172, 148f.n.

våldsamma metoder; de är inspärrade i en grotta som är en fängelsehåla.⁴ Detta ska jämföras med den bild av Neptunus och vågorna som ges i liknelsen i 1.148-56: en upprorisk pöbelhop lugnar sig, inte genom yttre maktmedel och våld, utan blott genom den store mannens närvaro:

tum, pietate gravem ac meritis si forte virum quem
conspexere, silent arrectisque auribus adstant;
ille regit dictis animos et pectora mulcet.

Denna motsättning mellan naturlig och våldsbaserad auktoritet är en grundsten i romersk ideologi under republikansk och tidig kejsartid. I grunden ligger senatsaristokratins propaganda mot kungamakt, mot vilken uppställdes ett begrepp som *auctoritas*. Envåldet, kungamakten, innebar ofrihet och bojor (jfr hur Vergilius sammanknyter orden *rex, vincla, carcer*). De stora männen under republiken, som t.ex. de båda Cato, verkade inte genom våldsamma maktmedel (*vis, potestas*) utan genom den naturliga auktoritet som deras dygder (*pietas, virtus, iustitia* etc.), deras bragder (*merita*) och deras börd gav dem.

Erik Wistrand behandlar den romerska maktens ideologier i några essäer: "Caesar och det samtida romerska samhället", "Caesarmördarnas politik", "Den stoiska oppositionen mot principatet..." och "Statsmakt och medborgarfrihet i Rom".⁵ Han hävdar att begreppen *potestas* och *auctoritas* väl beskriver denna motsättning:

Auctoritas – den egenskap hos en man, som gör att andra frivilligt rättar sig efter hans råd – spelar överhuvudtaget en viktig roll i romerskt liv. Romarna sökte gärna råd i sina angelägenheter och var överhuvud benägna för att låta sig ledas av dem, som de tillerkände *auctoritas*. Den romerska överheten å sin sida ville hellre styra med *auctoritas*, vilken ju skonade de styrdas *libertas*, än med *potestas* eller *imperium*.⁶

Cicero ställer också dessa två begrepp mot varandra, t.ex. i *QFr.* 1.1.35:

...ut commemores quanta sit in publicanis dignitas, quantum nos illi ordini debeamus, ut *remoto imperio ac vi potestatis* et fascium publicanos cum Graecis gratia atque *auctoritate* coniungas.

⁴ Liknelsen med fängelset har Vergilius från *Lucretius* 6. 194-198, där vindarna sägs vara inspärrade i molnen, som är som väldiga grottor: vindarna är då som vilda djur i burar och rasar och gnyr:

tum poteris magnas moles cognoscere eorum
speluncasque velut saxis pendentibus structas 195
cernere, quas venti cum tempestate coorta
conplerunt, magno indignantur murmure clausi
nubibus in caveisque ferarum more minantur

Utvecklingen av denna bild till ett fängelse med Aeolus som fångvaktare tycks vara Vergilius' egen (Conway 29-30, 50n.).

⁵ Wistrand 20-42, 99-113, 189-219.

⁶ Id. 212.

För att skona publikanernas *dignitas* bör alltså Quintus undvika reella maktmedel (*imperium ac vis potestatis*) och i stället nå inflytande genom sin *gratia* och sin *auctoritas*. Samma tankegång uttrycker Cicero i *Verr. I 1.28, Leg. Man. 69, Pis. 8, Fam. 13.25.2*.

Julius Caesar, som har ansetts som "realpolitiker" mer än "ideolog", påtalar dock att förutom *auctoritas* även *vires ad coercendum* emellanåt kan komma till hands (*BCiv. 3.57*; Caesar refererar innehållet i ett brev skrivet av honom själv):

Scipionem ea esse auctoritate ut non solum libere quae probasset exponere sed etiam ex magna parte compellare atque errantem regere posset; praesesse autem suo nomine exercitui, ut praeter auctoritatem vires quoque ad coercendum haberet.

Det tedde sig förstås naturligt för Augustus att anknyta till dessa ideal i sin propaganda.⁷ Han hävdade dels att hans makt vilade på lagliga grunder och var underkastad lagen och senaten, dels att den byggde på *auctoritas*, ej *potestas*, här i sin "regeringsberättelse" (*Mon. Anc. 34*):⁸

...rem publicam ll ex mea potestate [§] in senat[us populique Romani a]rbitrium transtuli. I Quo pro merito meo senatu[s consulto Augustus appe]llatus sum [...] [et clupeus aureu]s in [c]uria Iulia posiltus, quem mihi senatum [populumque Romanu]m dare virtutis clellm[entiacqu]e iustitia[e et pietatis caussa testatum] est pe[r e]ius clupei I [inscription]em. § Post id tem[pus auctoritate omnibus praestiti, potes[t]atis au[tem n]ihilo ampliu[s habui quam ceteri qui m]ihi quolque in ma[gis]tra[t]u conlegae [fuerunt]. § I

Det är uppenbart att det är denna motsättning mellan *auctoritas* och *potestas*, naturlig och våldgrundad makt, som framträder också i Vergilius' avsnitt om Aeolus och Neptunus: den förre har *potestas* över vindarna, ja han är till och med en kung med spira. I liknelsen med folkmassan skildras däremot en man som med sin blotta närvaro, sin *auctoritas*, kontrollerar folkhopen.

Monumentum Ancyranum är betydligt senare tillkommet (13. e.Kr.) än *Aeneiden*, och man kan knappast tala om någon påverkan, men vi finner likartade uttryck för *auctoritas*-ideologin. En man uppnår *auctoritas* genom sina meriter och sina dygder: "pro merito meo," säger Augustus, "kallas jag Augustus", och bland de övriga dygder han låter senaten belöna honom för, återfinns även *pietas*. Vi finner att också Vergilius låtit dessa två egenskaper tillkomma mannen i liknelsen med folkmassan, som är *pietate gravis ac meritis*.

Alltså bör man inte se passagerna om Aeolus och Neptunus som någon enkel skildring av gott och ont, *furor* och *pietas*, eller, som också har hävdats, Vergilius' åminnelse av någon konkret historisk händelse, som Cato Minors uppträdande i senaten,⁹ utan snarare som en romersk *topos* rörande naturlig auktoritet, kanhända utnyttjad för att propagera för Augustus:

⁷ Jfr Syme 3: "the Princeps stood pre-eminent, in virtue of prestige and authority tremendous and not to be defined. *Auctoritas* is the word—his enemies would have called it *potentia*."

⁸ Jfr Wistrand 212.

⁹ Conway 45, 148-53n., jfr Conington 21, 148n., Page 155, 148-154n.

Augustus i rollen som Neptunus, som med sin *auctoritas* stillar strider och bringar endräkt.¹⁰ Det kan vara intressant att notera att Vergilius i sin svassande inledning till *Georgica* tillfrågar Augustus om han föredrar att bli en vind- eller en havsgud (eller till och med en himlavalvets gud):

G. 1.24-34

tuque adeo, quem mox quae sint habitura deorum
concilia incertum est, urbisne invisere, Caesar, 25
terrarumque velis curam, et te maximus orbis
auctorem frugum tempestatumque potentem
accipiat cingens materna tempora myrto;
an deus immensi venias maris ac tua nautae
numina sola colant, tibi serviat ultima Thule, 30
teque sibi generum Tethys emat omnibus undis;
anne novum tardis sidus te mensibus addas,
qua locus Erigonen inter Chelasque sequentis
panditur...

¹⁰ Är Aeolus Antonius och Neptunus Augustus? Cicero anklagar i *Phil.* II 87 Antonius för att ha utövat kungamakt (*dominatus regius*) och för att ha velat ge kungatitel till Julius Caesar (det är dock få saker han inte anklagar honom för i detta tal): "qui locus tibi in legibus et in iudiciis esse potest, quae tu, quantum in te fuit, dominatu regio sustulisti? Ideone L. Tarquinius exactus, Sp. Cassius, Sp. Maelius, M. Manlius necati ut multis post saeculis a M. Antonio, quod fas non est, rex Romae constitueretur?" Antonius installerar sig senare som hellenistisk monark i östern (Syme 259ff.).

2. ÖST OCH VÄST

2.1. Utvecklingsmotivet i *Aeneiden*.

Flera kommentatorer har hävdade att Aeneaskaraktären genomgår en utveckling i *Aeneiden*, från en mer osäker, impulsiv person som ibland begår tvivelaktiga handlingar, till en riktig karaktärsfast romersk hjälte. Redan under antiken hade man vissa betänkligheter inför Aeneas' uppträdande i vissa passager.¹¹ Men en av de tidigare som hävdade att Aeneas faktiskt bättrar sig med tiden, är C. M. Bowra, i sin essä "Aeneas and the Stoic Ideal".¹² Han sammanför en förmodad karaktärsutveckling hos Aeneas med den stoiska läran: "The Stoics [...] believed that virtue was impossible without trial, and Virgil, adapting himself to the current Stoicism of his age, set himself to describe the development of such a man."¹³ Sålunda skulle böckerna 1-6, d.v.s. den del av *Aeneiden* som är modellerad på Homeros' *Odyssé*, vara en beskrivning av de prövningar Aeneas måste genomgå, innan han uppnår det stoiska idealet och blir värdig det framtida romerska imperiet.¹⁴ Aeneas tillkortakommanden i denna första, "odysséiska", del av *Aeneiden*, vilka ofta kritiserats så hårt, t.ex. känsloutbrotten i bok 1, det förvirrade beteendet i bok 2 och de oromerska förlustelserna med Dido i bok 4, glömskan av plikten och ödet, kan alla ses som Vergilius' avsiktliga skildrande av Aeneas som en misslyckad stoiker, ännu ej en fullvärdig romare. Bowra talar om fyra kardinaldygder hos stoikerna som Aeneas måste uppnå: "justice, moderation, courage and wisdom" av vilka han till en början saknar alla utom den första, vilken Bowra översätter med *pietas*.¹⁵ Även Roland Austin accepterar Bowras version av utvecklingsmotivet.¹⁶

Föreställningen om Aeneas' utveckling och prövningar följer också Otis bitvis ganska nära.¹⁷ Han menar att *Aeneiden* skildrar en motsättning mellan *furor* och *pietas*, av vilka Aeneas måste övervinna det förra och uppnå det senare.¹⁸ Snarare än en "utveckling" hos Aeneas-gestalten talar han dock om en "rebirth" i och med sjätte boken, som förvandlar "the defeat, passion, and uncertainty of Books 1-5 into the victorious and unshaken valour of Books 8-12."¹⁹

Nicholas Horsfall är till en början uttalat skeptisk mot ett utvecklingsmotiv, som han menar är anakronistiskt,²⁰ men han verkar mer kritisera förromantikens och romantikens föreställningar om "inre utveckling" än de studier som faktiskt lagts fram om själva problemet.²¹

¹¹ Bowra 365f.

¹² Han har en förelöpare i Heinze 277ff. och Fowler 411ff.

¹³ Bowra 366.

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Austin xvi.

¹⁷ Otis 217ff., se särskilt 218-219.

¹⁸ Otis 223, *passim*.

¹⁹ Id. 218.

²⁰ Horsfall, 118f.

²¹ Horsfall tycks ha en aversion mot "romantiska" (d.v.s. härrörande från tyskt sent 1700-tal och tidigt 1800-tal) teorier *per se*, och ironiserar mot utvecklingsmotivet genom att sätta tyska etiketter på det: "which [i.e. the development] is of course not to be equated with the *Charakterentwicklung* of the modern *Bildungsroman*" (118); "'Romantic' development of the character is not present, cannot have been, and should not be sought!" (118, n. 6).

Han avvisar teorierna om ett stoiskt motiv såsom otillräckligt underbyggda,²² men tycks till slut, efter en något ofokuserad diskussion av bok 3, ge upp och acceptera ett utvecklingsmotiv:

If Anchises is already *felix nati pietate*, Aeneas himself is still acquiring certainty: in 3 he is both formed and still unformed: if that suggests some informal pre-romantic inner *Entwicklung*, we have seen no theoretical obstacle to it, though Virgil clearly has not selected the 'inner growth' of Aeneas as a central motif of the book: it is hinted, not drawn, latent not explicit.²³

Man tycks vara ganska överens om att det föreligger en skillnad mellan Aeneas' beteende i förra och senare hälften av *Aeneiden*. Bara en sådan sak som att hans beteende i förra delen till stor del är modellerat på Odysseus, i den senare på Achilles, talar ju oemotsägligen för detta.²⁴ Detta utvecklingstema, eller denna motsättning mellan förra och senare hälften av *Aeneiden*, kan, om man skärskådar den ytterligare, ge nya infallsvinklar på verket som helhet.

2.2. Vergilius och Aischylos.

En lämplig utgångspunkt för en undersökning av några aspekter av utvecklingstemat visar sig vara en av de passager där Aeneas har kritiserats mest för sin omanlighet och brist på självkontroll (redan Servius tvingas där försvara Aeneas från feghet: "ingemit non propter mortem [...] sed propter mortis genus."²⁵). Det är den allra första passagen där han låter sin stämma höras: alltså under Aeolus' storm, som vi behandlade ovan. Där betar han sig och talar på följande sätt:²⁶

Aen. 1.92-103

extemplo Aeneae solvuntur frigore membra;
ingemit et duplicis tendens ad sidera palmas
talia voce refert: 'o terque quaterque beati,
quis ante ora patrum Troiae sub moenibus altis
contigit oppetere! o Danaum fortissime gentis
Tydide! mene Iliacis occumbere campis
non potuisse tuaque animam hanc effundere dextra,
saevus ubi Aeacidæ telo iacet Hector, ubi ingens

95

²² Horsfall 118, 119 n. 9.

²³ Id. 122.

²⁴ Se t.ex. Highet om Aeneas tal, 33f., 187ff.

²⁵ Ad. *Aen.* 1.93.

²⁶ Putnam (1995) 146 använder denna passage för att demonstrera Aeneasgestaltens förändring. Han påpekar att den har motsvarigheter i sista boken (867, 905, 932-34), där liknande fraser läggs i munnen på Turnus, Aeneas fiende: "matters have now come full circle. Aeneas, once helpless before the elements, has now become the elemental power, abetted by Jupiter and his Dira, before which Turnus must pray in supplication". Jfr Highet 188.

Sarpedon, ubi tot Simois correpta sub undis
 scuta virum galeasque et fortia corpora volvit!
 Talia iactanti stridens Aquilone procella
 velum adversa ferit, fluctusque ad sidera tollit.

100

Passagen har sin främsta förebild i Homeros, *Od.* 5.297-314:

καὶ τότε Ὀδυσσεύς λυτο γούνατα καὶ φίλον ἦτορ,
 ὀχθήσας δ' ἄρα εἶπε πρὸς ὄν μεγαλήτορα θυμόν·
 ὦ μοι ἐγὼ δειλός, τί νῦ μοι μήκιστα γένηται;
 δεῖδω μὴ δὴ πάντα θεὰ νημερτέα εἶπεν, 300
 ἢ μ' ἔφατ' ἐν πόντῳ, πρὶν πατρίδα γαῖαν ἰκέσθαι,
 ἄλγε' ἀναπλήσειν· τὰ δὲ δὴ νῦν πάντα τελεῖται·
 οἴοισιν νεφέεσσι περιστέφει οὐρανὸν εὐρὺν
 Ζεὺς, ἐτάραξε δὲ πόντον, ἐπισπέρχουσι δ' ἄελλαι
 παντοίων ἀνέμων· νῦν μοι σὼς αἰπὺς ὄλεθρος. 305
 τρισμάκαρες Δαναοὶ καὶ τετράκις, οἳ τότε ὄλοντο
 Τροίῃ ἐν εὐρείῃ, χάριν Ἀτρεΐδῃσι φέροντες.
 ὡς δὴ ἐγὼ γ' ὄφελον θανέειν καὶ πότμον ἐπισπεῖν
 ἡματι τῷ ὅτε μοι πλείστοι χαλκήρεα δοῦρα
 Τρῶες ἐπέρριψαν περὶ Πηλείῳ θανόντι. 310
 τῷ κ' ἔλαχον κτερέων, καὶ μευ κλέος ἦγον Ἀχαιοί·
 νῦν δέ με λευγαλέῳ θανάτῳ εἴμαρτο ἀλῶναι.
 ὣς ἄρα μιν εἰπόντ' ἔλασεν μέγα κῦμα κατ' ἄκρης,
 δεινὸν ἐπεσσύμενον, περὶ δὲ σχεδίην ἐλέλιξε.

(Och då upplöstes Odysseus' leder och hans hjärta,
 och förtvivlad sade han så till sitt mäktiga sinne:
 "o ve mig olycklige, vad skall nu slutligen ske med mig;
 jag fruktar att gudinnan sanningsenligt sade mig allting, 300
 hon som sade att jag i havet, innan jag kom till mitt fosterland,
 skulle fylla mitt mått av lidande: detta fullbordas nu sannerligen helt och hållet:
 vilka moln Zeus bekransar den vida himlen med!
 och han har upprört havet: virvlar rasar
 av allehanda vindar: nu är det bråddjupa fördärvet visst för mig. 305
 Trefaldigt och fyrfaldigt lyckliga Danaerna, som förgicks då
 i det vida Troja, bringande glädje till Atriderna.
 Jag borde ha dött och mött mitt öde
 på den dagen, när så många trojaner mot mig

slungade spjut av brons runt den döde Peliden: 310
då hade jag fått en begravning och Achajerna hade bevarat mitt rykte:
men nu var det bestämt att jag skulle tagas av en ömklig död.”

Som han sade detta drog en stor våg iväg honom på sin topp,
fruktansvärt snabb, runt flotten forsade den.)

Vergilius använder ofta flera förlagor till enskilda passager i Aeneiden (se not 31 nedan). Det har också påpekats att *Aeneiden* ofta är påverkad av de grekiska tragödnerna.²⁷

Gilbert Highet diskuterar utförligt tänkbara förlagor till talen i *Aeneiden* och deras betydelse.²⁸ Vad gäller Aeneas' tal i *Aen.* 1.94-101, så nämner Highet förutom *Od.* 5.299-314 även *Od.* 8.524 , 3.109-112, *Il.* 12.22-23, 21.272-283.²⁹ Sedan refererar han en tysk forskare vid namn E. Conrad, vars avhandling från 1923 är opublicerad:

In the view of Conrad [...] the opening monologue of Aeneas is so dramatic that it may have been inspired by Greek tragedy: for instance, by the speeches of Orestes and Electra on Agamemnon (Aesch. *Cho.* 345-353, 363-371) and that of Peleus on Neoptolemus in Eur. *Andr.* 1182-1183. However, the careful structure of the speech appears to me not to resemble these passages, and although their thought parallels Vergil's, the situations do not.³⁰

Man tycks dock inte ha lagt märke till att det faktiskt existerar en grekisk tragedi, vars "hjärte" (eller åtminstone huvudperson) befinner sig i en situation som är mycket lik Aeneas': en förtvivlad österländsk furste, vars här just har besegrats av greker. Denne är Xerxes i Aischylos' *Perserna*. Han introduceras på scenen med följande tal:

Pers. 908-916

ὦ·

δύστηνος ἐγώ, στυγερᾶς μοίρας
τῆσδε κυρήσας ἀτεκμαρτοτάτης. 910

ὡς ὠμοφρόνως δαίμων ἐνέβη Περσῶν γενεᾷ·

τί πάθω τλήμων; λέλυται γὰρ ἐμῶν γυίων ῥώμη

τήνδ' ἠλικίαν ἐσιδόντ' ἀστῶν.

εἴθ' ὄφελε Ζεῦ κάμῃ μετ' ἀνδρῶν τῶν οἰχομένων 915

θανάτου κατὰ μοῖρα καλύψαι.

²⁷ Se t.ex. Norman DeWitt, Williams xv-xvi och Philip Hardie, som ger en översikt av kritikers försök att påvisa "tragik", både vad gäller konkreta fall av påverkan, och mer allmän "tragisk karaktär", från Servius och Macrobius och framåt.

²⁸ Highet 185-276.

²⁹ Id. 190f.

³⁰ E. Conrad ap. Highet 191-192, n.7.

(Ack!
 Jag olycklige, som råkat detta förskräckliga
 och oförutsedda öde! 910
 Så grym gudomen framträdde för persernas släkte:
 vad må jag olycklige lida? Ty mina lemmars styrka upplöses
 när jag ser stadsbornas åldersstigna församling.
 O, Zeus, att även mig med männen som förgicks 915
 dödens öde hade höljt!)

Två av motiven är som synes gemensamma för *Aeneiden* och *Perserna*: ”lemmarnas upplösning” (*solvuntur frigore membra*) och önskan att ha dött tillsammans med männen i strid. Båda återfinns dock i passagen ur *Odysseen* liksom även motsvarigheter till Xerxes’ ”jag olycklige” och ”vad må jag lida?” Det är sannolikt att Aischylos hade Homeros-passagen i minnet när han författade *Perserna*. Men indicierna är starka för att Vergilius också delvis hade Aischylos som förebild: båda hjältarna har österländskt ursprung, båda har besegrats fullständigt av greker, och båda *introduceras* i sina respektive verk med snarlika tal.

Likheterna i de stycken, där furstarna önskar att de hade dött i strid, är något större mellan *Aeneiden* och *Perserna*, än mellan *Aeneiden* och *Odysseen*. Både Aeneas och Xerxes figurerar i ackusativ (*mene / κάμῆ*), och de laddade verben *occumbere* och *effundere* har samma målande karaktär och samma biton av Hades som Aischylos’ *κατακαλύψαι* (överhölja, övertäcka): i *Odysseen* däremot, konstaterar Odysseus helt enkelt, utan några poetiska omskrivningar, att han ”borde ha dött och mött sitt öde”—*ὄφελον θανέειν καὶ πότμον ἐπισπεῖν*.

Vidare kan man, om man vill, se en likhet mellan raderna 100-101 i *Aeneiden* och ett stycke en bit längre fram i *Perserna*, där Xerxes’ beskriver sinna mannars öde:

...ubi tot Simois correpta sub undis 100
 scuta virum galeasque et fortia corpora volvit

Pers. 962-966

ὄλοους ἀπέλειπον
 Τυρίας ἐκ ναὸς ἔρροντας ἐπ’ ἀκταῖς
 Σαλαμινι<ά>σι, στυφέλου 965
 θείοντας ἐπ’ ἀκτᾶς.

(Förgjorda lämnade jag dem,
 från tyriskt skepp fallna vid
 Salamis’ kust, stötande emot 965
 den hårda stranden.)

"Sido-allusioner" av detta slag tycks nästan vara regel snarare än undantag hos Vergilius, vilket t.ex. Georg Knauer hävdar.³¹ Denne forskare, som är den som mest ingående har studerat allusioner i *Aeneiden*, med inriktning på Homerosallusioner, hävdar också att formaliteter som versantal ibland kan vara belägg för allusion. T.ex. påstår han att Vergilius, i *Aen.* 12.56-63, imiterar Hekabes tal till Hektor i *Il.* 22.82-9, just i det att versernas antal är identiska.³²

Om Knauer har rätt och Vergilius intresserar sig för versantal i sina allusioner, talar det för vår sak att både Aeneas' och Xerxes' tal är åtta vers långa (eller sju och en halv).

Möjlig påverkan hos Vergilius från Aischylos har påvisats tidigare beträffande andra passager: Vinzenz Buchheit jämför beskrivningen av Turnus' gestalt, hjälm och sköld med skildringen av Hippomedon i *De sju mot Thebe*:³³

Aen. 7.783-792

Ipse inter primos praestanti corpore Turnus
vertitur arma tenens et toto vertice supra est.
cui triplici crinita iuba galea alta Chimaeram 785
sustinet Aetnaeos efflantem faucibus ignis;
tam magis illa fremens et tristibus effera flammis
quam magis effuso crudescunt sanguine pugnae.
at levem clipeum sublatis cornibus Io
auro insignibat, iam saetis obsita, iam bos, 790
argumentum ingens, et custos virginis Argus,
caelataque amnem fundens pater Inachus urna.

Sept. 488-494

Ἴππομέδοντος σχῆμα καὶ μέγας τύπος·
ἄλω<ν> δὲ πολλήν, ἀσπίδος κύκλον λέγω,
ἔφριξα δινήσαντος· οὐκ ἄλλως ἐρῶ. 490
ὁ σηματουργὸς δ' οὐ τις εὐτελής ἄρ' ἦν,
ὅστις τόδ' ἔργον ὤπασεν πρὸς ἀσπίδι,
Τυφῶν ἰέντα πυρπνόον διὰ στόμα
λιγνὺν μέλαιναν, αἰόλην πυρὸς κάσιν.

(Hippomedons gestalt och väldiga form:
och inför en väldig skiva, jag menar sköldens rundning,

³¹ Knauer (1964b) 392, 394f. Jfr Hightet 185-276 om talen i *Aeneiden*; och Knauer (1964a) med index 371-527 med genomgång av *Aeneiden* rad för rad, där varje likhet med de homeriska verken påtalas.

³² Knauer (1964b) 392.

³³ Buchheit 11f.

darrade jag där den snurrade: jag skall inte tala osanning. 490
Konsthantverkaren var då ingen usel en,
som nedlade detta verk på skölden,
Typhon som genom den eldsprutande munnen kastar
svart rök, eldens snabbföränderliga syster.)

Chimaeran på Turnus' hjälm företer stora likheter med den snurrande och eldsprutande Typhon på Hippomedons sköld. Överhuvudtaget påminner beskrivningen av Turnus om de sju krigsherrarna i *De sju mot Thebe*. Dessa framställs som galna, besatta av stridslust och önskan att skövla, precis som Turnus som ju är besatt av en demon. De har alla skrämmande, ogudaktiga bilder på sina rustningar och sköldar, vilket Turnus alltså har på sin hjälm. Buchheit påvisar också andra likheter mellan just Hippomedon och Turnus och menar att det är sannolikt att Aischylos varit en omedelbar förebild.³⁴ Här kan påpekas att *De sju mot Thebe* skildrar en belägringssituation som påminner om den i den nionde boken av *Aeneiden*.

John Conington påpekar likheten mellan *Aen.* 6.515, Ennius *Alex. fr.* 11 (ap. Macrobius *Sat.* 6.2.25) och Aischylos' *Agamemnon* 825f.,³⁵ men påverkan kan ju där, som redan Macrobius anser, komma från Ennius utan någon kännedom om Aischylos-passagen. Fraenkel hävdar dock att *Aen.* 4.625 företer direkt påverkan från *Ag.* 1280:³⁶ dessa ställen har tidigare jämförts av Arthur Pease.³⁷

Macrobius har hävdats påverkan från Aischylos i femte boken av *Saturnalia*: kapitlen 19.17, 19.24, 20.16, 22.13 refereras av Buchheit, som dock menar, med rätta, att de är "ohne Beweiskraft."³⁸

De för vår del intressantaste parallellerna har dock hävdats av Vincenzo Ussani, som påpekar överensstämmelser mellan just *Perserna* och *Aeneidens* andra bok.³⁹ Han hävdar att Didos utfrågande av Aeneas om Trojas fall, i slutet av första boken, och Aeneas' svar, är en reminiscens av den scen i *Perserna*, där en budbärare utfrågas av drottningen av Persien om den persiska flottans nederlag (249-526). Det finns faktiskt vissa likheter, även i ordalydelse, av vilka en redan påpekats av James Henry: *Aen.* 2.21-23 och *Pers.* 447-48:⁴⁰

Est in conspectu Tenedos, notissima fama
insula, dives opum Priami dum regna manebant,
nunc tantum sinus et statio male fida carinis

³⁴ Buchheit 112.

³⁵ Conington 114, 237n.

³⁶ Fraenkel 596, 1280n.

³⁷ Pease 493, 625n.

³⁸ Buchheit 112, n.463.

³⁹ Jfr även Austin x., och DeWitt 481: "The second book is the Trojan war dramatized, as an Aeschylus might have conceived it."

⁴⁰ Ussani 246f., Henry 40, 21-23n.

νησός τις ἐστι πρόσθε Σαλαμῖνος τόπων,
βαιά, δύσορμος ναυσίν...

(En ö finns utanför trakten kring Salamis,
liten, svårtillgänglig för skepp...)

Öarna har i båda verken en liknande strategisk betydelse, men parallellen är ”inverterad”: i *Aeneiden* nyttjar grekerna ön till sin fördel (de gömmer sig där i samband med krigslisten med den trojanska hästen); i *Perserna* nyttjar perserna ön, vilket leder till deras undergång.

2.3. *Perserna*, österlandet och Aeneas’ känslosamhet.

Perserna skildrar alltså den persiske fursten Xerxes’ återvändo till hemlandet efter nederlaget mot grekerna vid Salamis (480 f.Kr.). Hans beteende är klandervärt: hela den senare delen av dramat, från Xerxes’ första uppträdande (se ovan) till dramats slut, ca 200 vers, består av hans klagoyttranden, interfolierade med körens dito. Vi såg ett exempel ovan, här är ytterligare ett utdrag som demonstrerar den allmänna karaktären hos denna klagosång (1105-1116 i Emil Zilliacus’ översättning⁴¹ = 1048-1055 i kritiska utgåvor):

Pers. 1048-1055

ΞΕΡΞΗΣ	βόα νυν ἀντίδουπά μοι.	
ΧΟΡΟΣ	μέλειν πάρεστι, δέσποτα.	
ΞΕ.	ἐπορθίαζέ νυν γόοις.	1050
ΧΟ.	ὄτοτοτοτοῖ· μέλαινα δ’ ἀμμεμίξεται, οἶ, στονόεσσα πλαγά.	
ΞΕ.	καὶ στέρν’ ἄρασσε κάπιβόα τὸ Μύσιον.	
ΧΟ.	ἄνια ἄνια.	1055
(Xerxes	Besvara nu mitt klagoskri!	(1105)
Kören	Det är min plikt o herre, och jag fullgör den.	
X.	Stäm upp ditt gälla jämmerrop!	1050
K.	Ve, ve! Åh, åh! Ve, ve!	
	Ve, denna klagan följes åt	(1110)

⁴¹ Zilliacus 171f., Linnér 173.

av hårda knytnävsslag.

X. Och slå ditt bröst, och skrik på mysiskt vis!

K. O skräck, o skräck!) 1055

Så håller det alltså på i ca 200 vers. Man har tolkat Xerxes' extrema känslöytranden som ett uttryck för hans österländska bakgrund.⁴² Femininitet, veklighet och känslsamhet sammankopplades under antiken med orienten.⁴³

Kan man då, för att komma till saken, se en orsak även till Aeneas' känslsamhet i förra delen av *Aeneiden* i hans österländska, barbariska bakgrund? Att trojanerna betraktades som barbarer och österlänningar står klart. Motivet *greker contra barbarer* saknas visserligen i det homeriska eposet,⁴⁴ men redan Aischylos kallade trojanerna för "fryger",⁴⁵ t.ex. i sitt nu förlorade drama *Frygerna* (se nedan, s. 26), där de tycks ha tillvitats ett delvis barbariskt beteende.⁴⁶ De hellenistiska och byzantinska kommentarerna till Homeros är fulla av fördömanden av trojanerna för barbari,⁴⁷ och föreställningarna om trojanerna som barbarer lever vidare under romersk tid, vilket t.ex. Cicero visar i *Off.* 3.99:

[Ulixi] vero non modo cum hostibus, verum etiam cum fluctibus, id quod fecit, dimicare melius fuit quam deserere consentientem Graeciam ad bellum barbaris inferendum.

Detta tema, motsättningen mellan österländskt och västerländskt, genomströmmade romersk tankevärld vid den tid då Vergilius skrev *Aeneiden*. När han påbörjade sitt verk, troligen strax efter slaget vid Actium (31 f.Kr.),⁴⁸ hade romarriket under en tid genomströmmats av häftig anti-österländsk propaganda.⁴⁹ Riket hade ju varit delat i Augustus' västliga och Marcus Antonius' östliga del, och när krig utbröt dem emellan utnyttjade Augustus de antika föreställningarna om österlandet i sin propaganda mot Antonius och Kleopatra, "den egyptiska kvinnan". Man utmålade ett krig mellan romerska dygder och romersk rättstradition å den ena sidan och österländsk korruption och barbari å den andra. Vergilius ger själv exempel på denna propaganda i beskrivningen av Aeneas' sköld:

⁴² Romilly 21, Hall (1989) 83f., Hall (1996) 13, 169, jfr Said 57ff.

⁴³ Balsdon 61, Dauge 126, *passim*.

⁴⁴ Så Hall (1989) 21ff., men hon polemiserar där mot äldre kommentatorer som uppfattat Homeros som grekisk "nationalist".

⁴⁵ Vissa har ansett att redan Alkaios (f. ca 600 f.Kr.) gjorde detta, men det saknas belägg: se Hall (1988).

⁴⁶ Hall (1989) 38f., 127, 133: se Aesch., *fr.* 246, 252 (Mette).

⁴⁷ Id. 21, se t.ex. skolierna till *Il.* 18.28, 18.495.

⁴⁸ Se Horsfall 14ff. för utförlig diskussion av kronologin.

⁴⁹ Syme 286ff., Buchheit 168ff., Dauge 98-102, 149-150.

Aen. 8.678-89

hinc Augustus agens Italos in proelia Caesar
cum patribus populoque, penatibus et magnis dis,
stans celsa in puppi, geminas cui tempora flammis 680
laeta vomunt patriumque aperitur vertice sidus.

[...]

hinc ope barbarica variisque Antonius armis, 685
victor ab Aurorae populis et litore rubro,
Aegyptum virisque Orientis et ultima secum
Bactra vehit, sequiturque (nefas) Aegyptia coniunx.

[...]

Actius haec cernens arcum intendebat Apollo
desuper; omnis eo terrore Aegyptus et Indi, 705
omnis Arabs, omnes vertebant terga Sabaei.

Men Aeneas själv var ju alltså också österlänning och barbar. Buchheit och Karl Galinsky menar att Vergilius löser detta problem genom att göra Dardanus, trojanernas stamfader, till en italer.⁵⁰ Detta synes dock vara ett lättköpt avvisande av 500 års utmålande av trojanerna som barbarer, och det kan vara rimligt att anta, med Yves Albert Dauge, som ingående har studerat barbar-temat hos romarna och i *Aeneiden*, att det utvecklingsmotiv vi sett hos Aeneas även måste innebära ett övergivande av det österländska arvet:

Ce qu'il doit vaincre d'abord, c'est l'"or troyen", *barbaricum aurum*,⁵¹ c'est-à-dire le monde asiatique, la fascination des richesses et des apparences, [...] les erreurs d'une civilisation satisfaite d'elle-même, ainsi que la dégénérescence d'une élite devenue infidèle à sa mission. À vaincre également, le règne anarchique des passions, colère, peur, ressentiment, avidité, aveuglement, et cette vaine agitation de la dernière nuit de Troie: tout cela doit disparaître dans l'incendie purificateur.⁵²

Från en känslös, impulsiv och vällustig fryger skall Aeneas utvecklas till en plikttrogen, behärskad romare. Aeneas' känslösamhet i de tidigare böckerna är faktiskt anmärkningsvärd, om man kontrasterar den med hans beteende i bok 7-12. Detta har observerats tidigare, t.ex. av Steven Farron, som dock menar att känslösamheten har en annan funktion, nämligen att framlocka publikens medlidande:

⁵⁰ Buchheit 151-172, Galinsky (1969) 222.

⁵¹ Uttrycket *barbaricum aurum* kommer från *Aen.* 2.502, där Aeneas märkligt nog på detta sätt beskriver utsmyckningen i kung Priamos', sin egen konungs, sovgemak. Conington (143, 504n.) kommenterar detta sålunda: "'Barbarico auro' is Phrygian gold, Aeneas forgetting himself, like Andromache in Ennius l.c. [*Andr.* fr. 9], and speaking as the later Greek poets had taught the Romans to do, as Horace (1 Ep. 2. 7) talks of "Graecia Barbariae lento collisa duello." Jfr Dauge 416ff.

⁵² Dauge 155.

Vergil has Aeneas lose his wife and father. He wrings every tear he can from this situation by having Aeneas weep as he tries unsuccessfully to embrace their spirits (2.790-4, 6.697-702, 5.740-2; cf. 1.405-9 of his mother). Indeed, the pathos of his loss of his father is brought out in his first words in the epic (1.94-6).⁵³

Aeneas himself cries constantly and profusely on seeing depictions of the Trojan war (1.459, 465, 470).⁵⁴

Detta är dock inte alla passager där Aeneas klagar. Några fall som Farron inte tar upp är *Aen.* 1.372ff. som vi såg ovan, 1.437f., 2.2-13, 2.651, 3.10, 3.492, 3.710, 5.869ff., 6.1, 6.176, 6.468, 6.475 och 6.483.

Det är också ofta som Vergilius skildrar detta beteende i kritiska ordalag. T.ex. beskriver han Aeneas i hans första uppträdande som *iactans*, *Aen.* 1.102-103:

Talia iactanti stridens Aquilone procella
velum adversa ferit.

Ordet *iactare* har här en klart föraktfull ton, vilket alltid tycks gälla när ordet hänsyftar till tal, jfr Conway:

E. 11.5 (*studio iactabat inani*) shows that *iactare* need not imply passion, but only the foolishness of the outburst. When applied to speech the word seems always to connote some degree of egotism which calls for censure; cf. Cicero's description of Pompey, *Syriam spernens Hispaniam iactans*, *ad Att.* IV. 9. 1.⁵⁵

Jfr. även *Aen.* 2.588, där Aeneas just beskrivit hur han ville dräpa Helena:

talia iactabam et furiata mente ferebar

Även i 9.134, 9.621, 10.95 och 10.322 har verbet en pejorativ betydelse.

Den underförstådda kritik som riktas mot Aeneas i och med detta *iactanti* har ingen motsvarighet i förlagan från *Odysseén* ("som han sade detta...").⁵⁶

Vergilius återkommer också med ytterligare stick mot Aeneas, då denne fortsätter med sitt klagande. Hans kritik är tydlig i Aeneas' möte med modern Venus längre fram i samma bok. Hon tvingas lyssna på sonens klagan, och får slutligen nog (1. 384-386):

⁵³ Farron 63.

⁵⁴ Id. 65.

⁵⁵ Conway 40, 102n.

⁵⁶ Homeros visste ingenting om stoicismens mansideal, och hans hjältar är alltid mycket känslösa, kanske med undantag för Ajax, som dock slutligen blir sinnessjuk.

'ipse ignotus, egens, Libyae deserta peragro,
Europa atque Asia pulsus.' nec plura querentem 385
passa Venus medio sic interfata dolore est...

"nec plura querentem passa" är otvetydigt: Venus tappar tålamodet med den gnällige Aeneas.⁵⁷
Hon låter i alla fall inte något medlidande skymta i sitt därpå följande tal:

Quisquis es, haud, credo, invisus caelestibus auras
vitalis carpis, Tyriam qui adveneris urbem

Självaste Hermes ger Aeneas en utskällning i bok 4, när han dröjer kvar hos drottning Dido och inte bryr sig om att följa sitt öde och bege sig till Italien:

Aen. 4.265-276

continuo invadit: 'tu nunc Karthaginis altae 265
fundamenta locas pulchramque uxoribus urbem
exstruis? heu, regni rerumque oblite tuarum!
ipse deum tibi me claro demittit Olympo
regnator, caelum et terras qui numine torquet,
ipse haec ferre iubet celeris mandata per auras: 270
quid struis? aut qua spe Libycis teris otia terris?
si te nulla movet tantarum gloria rerum
[nec super ipse tua moliris laude laborem,]
Ascanium surgentem et spes heredis Iuli
respice, cui regnum Italiae Romanaque tellus 275
debetur.'

Likaså tillrättavisas han av Sibyllan i bok 6: Aeneas har ännu inte gått igenom den "rebirth" som fadern Anchises utläggning av hans och romarrikets öde skall innebära,⁵⁸ och är ännu kvar i sitt osäkra beteende:

Aen. 6.539:

nox ruit, Aenea; nos flendo ducimus horas.

⁵⁷ Jfr Williams 190, 384-5n.

⁵⁸ Otis 218f.

Hon har även tidigare, på samma bryska vis, sagt till honom att upphöra med att betrakta Daidalos' konstverk, och sätta igång med att offra till gudarna:

Aen. 6.37-39

non hoc ista sibi tempus spectacula poscit;
nunc grege de intacto septem mactare iuencos
praestiterit...

I den senare, "iliadiska", hälften av *Aeneiden*, faller Aeneas däremot knappt en tår, gör inga dröjsmål, och yttrar knappt ett ord av klagan, om än han någon gång tillåter sig att sucka djupt. Endast två gånger, i samband med Pallas' likfärd, bryter tårarna nätt och jämt fram:

Aen. 11.24-44

'ite' ait, 'egregias animas, quae sanguine nobis
hanc patriam peperere suo, decorate supremis 25
muneribus, maestamque Euandri primus ad urbem
mittatur Pallas, quem non virtutis egentem
abstulit atra dies et funere mersit acerbo.'

Sic ait inlacrimans, recipitque ad limina gressum
corpus ubi exanimi positum Pallantis Acoetes 30
servabat senior [...]

ipse caput nivei fultum Pallantis et ora 39

ut vidit levique patens in pectore vulnus 40

cupipidis Ausoniae, lacrimis ita fatur obortis:

'tene,' inquit 'miserande puer, cum laeta veniret,

invidit Fortuna mihi, ne regna videres

nostra neque ad sedes victor veherere paternas?'

Rad 29 är talande: "sic ait inlacrimans". Bok 6 inleds med en liknande fras, då Aeneas just beklagat Palinurus' bortgång: "sic fatur lacrimans". Uttrycken är metriskt likvärdiga, men i elfte boken väljer Vergilius att använda det inkoativa verbet *inlacrimo*, "börja gråta."⁵⁹ I *Aen.* 6.1 gråter verkligen Aeneas, utan att lägga band på sig, liksom i 1.459: "lacrimans 'quis iam locus' inquit"; 1.465: "...multa gemens, largoque umectat flumine vultum"; 1.470: "agnoscit lacrimans"; 2.651: "nos contra effusi lacrimis..."; 2.790f.: "lacrimantem et multa volentem / dicere deseruit [Venus]"; 3.10: "litora [...] patriae lacrimans [...] relinquo"; 6.468: "lacrimasque ciebat"; 6.476: "prosequitur lacrimis longe"; 6.699: "largo fletu [...] ora rigabat".

⁵⁹ Verbet tycks antingen fungera transitivt eller inkoativt.

Detta tårflöde skall alltså jämföras med de två tillfällena i elfte boken, vid Pallas' likfärd, när tårar nätt och jämt bryter fram: "inlacrimans" (11.29) och "lacrimis obortis" (11.41).

Det kan naturligtvis hävdas att det i förra hälften av *Aeneiden* ges fler tillfällen till sorg, när så många dör för Aeneas och hans hemstad går under, men det finns tecken på att Vergilius vill göra en poäng av Aeneas' nyvunna behärskning. Aeneas' sorg vid Pallas' likbegängelse framställs för det första som återhållen, t.ex. vid jämförelse med sorgen över den relativt betydelselöse Palinurus i förra hälften av *Aeneiden* (5.869-6.1). Den kontrasteras mot reaktionen hos Pallas' gamle tjänare Acoetes, och hans häst. Belysande är också Aeneas' korta tal vid likbegängelsens slut:

Aen. 11.85-99

ducitur infelix aevo confectus Acoetes,	85
pectora nunc foedans pugnis, nunc unguibus ora,	
sternitur et toto proiectus corpore terrae;	
ducunt et Rutulo perfusos sanguine currus.	
post bellator equus positus insignibus Aethon	
it lacrimans guttisq̄ ueunctat grandibus ora.	90
[...]	
postquam omnis longe comitum praecesserat ordo,	
substitit Aeneas gemituque haec addidit alto:	95
'nos alias hinc ad lacrimas eadem horrida belli	
fata vocant: salve aeternum mihi, maxime Palla,	
aeternumque vale.' nec plura effatus ad altos	
tendebat muros gressumque in castra ferebat.	

Hans tal är kort och lakoniskt: "nu kallar oss krigets hemska öde till andra tårar: var evigt häsad, store Pallas, och farväl för evigt."⁶⁰ Aeneas *tar* om tårar, men faller inte längre några. Vergilius tillägger "nec plura effatus" och i samma sats är redan Aeneas på väg mot murarna och lägret. Detta beteende är raka motsatsen till det ständiga tårflödet, dröjandet och osäkerheten i bok 1-6.

Man kan också märka hans reaktion när han får budet om Pallas' död:

Aen. 10.510-20

Nec iam fama mali tanti [i.e. mortis Pallantis], sed certior auctor	510
advolat Aeneae tenui discrimine leti	
esse suos, tempus versis succurrere Teucris.	
proxima quaeque metit gladio latumque per agmen	

⁶⁰ Det har påpekats att raderna 97-98 påminner om Catullus 101.10: "atque in perpetuum, frater, ave atque vale."

ardens limitem agit ferro, te, Turne, superbum
 caede nova quaerens. Pallas, Euander, in ipsis 515
 omnia sunt oculis, mensae quas advena primas
 tunc adiit, dextraeque datae. Sulmone creatos
 quattuor hic iuvenes, totidem quos educat Ufens,
 viventis rapit, inferias quos immolet umbris
 captivoque rogi perfundat sanguine flammis. 520

Relationen mellan Aeneas och Pallas är löst modellerad på, och har samma funktion i berättelsen som, relationen mellan Achilles och Patroklos i *Iliaden*: Patroklos dör för Hektors hand, och när Achilles får bud om detta betar han sig sålunda:

Il. 18.22-35

ὡς φάτο, τὸν δ' ἄχεος νεφέλη ἐκάλυψε μέλαινα·
 ἀμφοτέρησι δὲ χερσὶν ἑλὼν κόνιν αἰθαλόεσσαν
 χεύατο κάκ κεφαλῆς, χαρίεν δ' ἤσχυνε πρόσωπον·
 νεκταρέῳ δὲ χιτῶνι μέλαιν' ἀμφίζανε τέφρη. 25

αὐτὸς δ' ἐν κονίησι μέγας μεγαλωστί τανυσθεὶς
 κείτο, φίλησι δὲ χερσὶ κόμην ἤσχυνε δαίζων.

[...]

'Αντίλοχος δ' ἐτέρωθεν ὀδύρετο δάκρυα λείβων,
 χεῖρας ἔχων 'Αχιλλῆος· ὁ δ' ἔστεινε κυδάλιμον κῆρ·
 δείδιε γὰρ μὴ λαιμὸν ἀπαμήσειε σιδήρῳ·
 σμερδαλέον δ' ὤμωξεν... 35

(Sade. Men sorgens moln i sin natt insvepte Achilles,
 djupt uti mullen den svarta han grep med händerna båda
 och på sitt huvud den göt och sitt dajliga anlete skämde,
 och sotflingorna fastnade rundt på hans härliga lifrock. 25

Själf han i stoftet föll ner och i hela sin väldiga storlek
 låg där och ryckte utaf sig sitt hår med sargande händer.

[...]

Midt emot [...] Antilochos stod under suckar och tårar
 och höll om händerna fast på Achilles, som stönade häftigt,
 och som han fruktade skulle med stål afskära sin strupe.
 Hemskt och förfärligt han skrek.)⁶¹ 35

⁶¹ Lagerlöf 308f.

Vid en jämförelse mellan styckena ser vi att Aeneas omedelbart skrider till handling, med ett kallt, obarmhärtigt raseri: det är inte tal om några tårar. Achilles däremot betar sig på ett sätt som för oss (och kanske även för en romare) kan te sig barbariskt och omanligt. Denna skillnad bör ha varit klart märkbar för den samtida läsaren, då avsnittet ur *Iliaden* citerat ovan troligen var ett av de mest kända hos Homeros: det är *Iliadens* peripeti, eller vändpunkt. Efter detta beger sig åter Achilles ut i striden, efter att ha suttit och tjurat, och krigslyckan vänder åter till grekernas fördel.

Achilles beteende har också tidigare klandrats av kritiker: skolierna (schol. in *Il.* 18.22) refererar filosofen Zoilos (300-talet f.kr., se vidare nedan s. 28f.):

Ζωΐλος δέ φησιν ἄτοπον νῦν εἰδέναι τὸν Ἀχιλλέα· προειδέναι τε γὰρ ἔχρῆν ὅτι κοινοὶ οἱ πολεμικοὶ κίνδυνοι, τὸν τε θάνατον οὐκ ἔχρῆν δεινὸν ὑπολαμβάνειν, τό τε οὕτως ὑπερπενθεῖν γυναικῶδες. οὕτως οὔτ' ἄν βάρβαρος τιθῆ ἔποίησεν. καίτοι Ἐκάβης ἐπὶ τῷ συρμῷ Ἔκτορος οὐδὲν τοιοῦτόν ἐστιν.

(Zoilos säger att det är märkligt att Achilles först nu förstår: ty han borde ha förstått från början, att krigets fasor är gemensamma för alla, och han borde inte ha tagit döden hårt, och att på detta sätt överdriva sin sorg är feminint. Så hade inte ens en barbarisk amma betett sig. Och ej heller hos Hekabe, vid släpandet av Hektor, finns något av detta slag.)

Vergilius skildrar alltså Aeneas med Achilles som förebild, vilket är genomgående i den "iliadiska" *Aeneiden* (relationen med Pallas, skölden, frånvaron från striden, alla viktigare handlingar utför Aeneas i senare hälften av *Aeneiden* med *Iliadens* Achilles som modell)—men utan de karaktärsdrag som ter sig "oromerska": gråtmildhet och känslomässig inkontinens. Det obarmhärtiga utkrävandet av hämnd kan däremot mycket väl vara förenligt med ett romerskt mansideal, vilket Bowra klart visar: medlidande kunde betraktas som en svaghet av stoiska filosofer, och Augustus själv var hård när det gällde att hämnas på sina fiender.⁶²

Ett annat ställe där Vergilius kan tänkas vilja visa att Aeneas blivit en riktig romare (och stoiker?) är det ställe i tolfte boken där han blivit sårad, och en grupp ynglingar står i ring runt honom och klagar; själv är han "oberörd av tårarna" och önskar bara bege sig ut i striden:

Aen. 12.398-400

stabat acerba fremens ingentem nixus in hastam
Aeneas magno iuvenum et maerentis Iuli
concurso, lacrimis immobilis.

400

⁶² Bowra 373ff., jfr Galinsky (1988).

Det är svårt att entydigt visa att Vergilius framställt Aeneas' klagande i förra hälften av *Aeneiden* som ett uttryck för hans österländska ursprung. Men klagande är barbariskt i sig: Dauge finner, i en omfattande studie av ordet *barbarus*, 108 exempel i den romerska litteraturen på att ordet (som adjektiv eller substantiv) hör samman med vad han kallar *emportement des passions*, "förivrade känslor".⁶³ Men om känslsamhet är barbariskt i allmänhet, existerar också, enligt Dauge, en polaritet mellan öst och väst, där de vekliga känslorna hör till östern, de råa till västern:

Ce sont donc là deux pôles de l'infériorité barbare, dont la corrélation constitue une structure essentielle et totalisante: on peut dire qu'en eux et dans leurs interactions est contenu tout le reste. Qu'il s'agisse de la répartition des tempéraments selon les climats – Occident et Nord / Orient et Sud –, de la composition de l'âme – comportant une tendance *fera, ferox*, et une autre *vana, mollis* –, de la polarité des comportements – *effertio* par l'échec / *dissolutio* par le succès, ou: cruauté dans la guerre / *luxuria* dans la paix, etc. –, des divers types de sociétés – par exemple, type germanique: esprit viril, *feritas, ferocia* / type asiatique: esprit féminin, *vanitas, luxuria* –, des effets de l'*impotentia* – qui conduit aussi bien au comble de la *feritas* que de la *vanitas* [...] –, on retrouve sans cesse sous des formes multiples cette complémentarité, ou cette oscillation, entre les deux pôles de l'impuissance.⁶⁴

Detta stämmer ganska väl in på Aeneas: tillspetsat skulle man kunna säga att han utvecklas från en österländsk till en västerländsk barbar. Hans känslouttringar är i förra hälften av *Aeneiden* uttryck för *vanitas*, i den senare för *feritas*. I bok 1-6 klagar han och gråter, han angriper kvinnor, han försjunker tillsammans med Dido i *luxuria*. I den senare hälften kanaliseras hans känslor helt och hållet genom kriget: han strider med en obevklig *feritas*.⁶⁵

Man bör dock observera att hans *feritas* inte är förenat med några yttre känsloutbrott: den visar sig endast genom en rasande aktivitet, ett hänsynslöst nedmejdande av fienden. Om man därför skall tala om barbari i samband med Aeneas i senare hälften av *Aeneiden*, bör man nog förstå det som ett speciellt, ärofyllt slags barbari: det är dels det som romarna talar om när de med nostalgi ser tillbaka på gamla tiders män, ännu oförstörda av österländsk lyx och nymodigheter; dels det barbari som återfinns hos forntidens mytologiska hjältar: Hercules och Achilles, eller till och med Romulus. Dessa betar sig ibland på sätt som vore otänkbara för "den moderna" människan, men är ändå förebilder och hjältar: likadana som vi, bara starkare och vildare.⁶⁶

De gånger Aeneas och hans män beskrivs som österlänningar och barbarer, ligger orden i fiendernas mun, och det är tydligt att läsaren skall uppfatta beskyllningarna som osanna: i samtliga fall anklagas han för de österländska kardinalsynderna, *luxuria* och *effeminatio* (se citatet av Dauge ovan). Den av Dido försmådde fursten Iarbas säger så om Aeneas och trojanerna:

⁶³ Dauge 430, n.92., 438.

⁶⁴ Id. 435f.

⁶⁵ Aeneas beskrivs som *ferox* av Turnus i *Aen.* 12.895, ett ord som i dennes mun har en ton av motvillig respekt.

⁶⁶ Jfr Hall (1989) 21. Turnus å andra sidan är definitivt "l'autre", d.v.s. helt och hållet en främmande figur för den romerske läsaren, vilket naturligtvis accentueras ytterligare av att han är besatt. Hans känslouttringar är onaturliga och sant barbariska: särskilt i tolfte boken får hans obevkliga raseri skrämmande proportioner. Här är det på sin plats att tala om *ferocia*, *effertio*, *dissolutio*, och *impotentia*.

Aen. 4.215-218

et nunc ille Paris cum semiviro comitatu, 215
Maeonia mentum mitra crinemque madentem
subnexus, rapto potitur: nos munera templis
quippe tuis ferimus famamque fovemus inanem.

Iarbas utrustar som synes i sina smädelser Aeneas med klassiska österländska attribut: ett följe av eunucker, en maeonisk (lydisk) mitra och hår indränkt med parfym eller olja: alla bergsäkra tecken på *luxuria* och *effeminatio*.

Även Numanus' smädelser i nionde boken och Turnus' i tolfte anspelar på österländsk veklighet och feminitet. Hos Numanus är trojanerna frygiskor, ej fryger; Turnus kallar Aeneas en frygisk eunuck med parfymmerat hår:

Aen. 9.614-620

vobis picta croco et fulgenti murice vestis,
desidiaie cordi, iuvat indulgere choreis, 615
et tunicae manicas et habent redimicula mitrae.
o vere Phrygiae, neque enim Phryges, ite per alta
Dindyma, ubi adsuetis biformem dat tibia cantum.
tympana vos buxusque vocat Berecyntia Matris
Idaeae; sinite arma viris et cedite ferro. 620

Aen. 12.95-100

nunc, o numquam frustrata vocatus 95
hasta meos, nunc tempus adest: te maximus Actor,
te Turni nunc dextra gerit; da sternere corpus
loricamque manu valida lacerare revulsam
semiviri Phrygis et foedare in pulvere crinis
vibratos calido ferro murraque madentis. 100

Det är dock uppenbart att detta är falska anklagelser, precis som det är falskeligen Aeneas anklagas för att vara en ny Paris, och falskeligen fienden drar paralleller till det trojanska kriget och placerar sig själva i grekernas roll:⁶⁷ Aeneas är i den senare delen av *Aeneiden* Achilles, vilket Vergilius gång på gång framhäver—Turnus däremot spelar förlorarröllerna, Paris och Hektor.⁶⁸ Barbariet

⁶⁷ *Aen.* 9.135ff.

⁶⁸ Anderson har tidigare utredt detta.

hos Aeneas är övervunnet i den "iliadiska" *Aeneiden*, förutom då en viss heroisk *feritas* eller *saevitas* som kommer väl tillhanda i krig.

I den tidigare delen består Aeneas' barbari endast i en något överspänd känslsamhet och obeslutsamhet, som torde kunna bindas samman med "österländskhet" genom allusionen till Aischylos' *Perserna* i inledningen till första boken. Man kanske också kan anta att Vergilius, när han ger sig i kast med att skildra "frygernas" utvandring till Italien, även har läst på extra i Aischylos' drama *Frygerna*. Tyvärr har detta gått förlorat, men det finns ett papyrusfragment som liknar ett försvar för trojanerna mot anklagelser om överdriven känslsamhet och hysteri:

Fr. 252, Mette:

Ἰν φρένας
ἦ] Τρώων π[ολ]υδ[ά]κρυτος αἶ[σ]α·
οὐ τις ἀρ[τιόφ]ρων ὄταν
δὴ φλέγη[ι] νό]ον εἴσω·
μὴ τί μ[······]χεσιν χολοῦ,
φίλοικ[······] ἐν ἄλγει·
τίς οὐ, τ[······] εὐφρων, πέφυ-
κεν πικρ[ά]ν ὀδύναν οἰ-
μ[ω]κτῶι [σε]λμ[ατι]σαίνειν.

(...sinnet

trojanernas tårfyllda lott:

ej är någon förnuftig när

det flammnar upp i sinnet:

må du ej [...] vredgas på mig (?)

klagansälskande [...] i smärta:

vem är sådan, [om än i övrigt (?)] godsinnad, att han ej

för den bittra smärtan

bakom ömkansvärd [förskanskning] hukar sig.)

Det är dock naturligt, att Aeneas' österländska arv skall tonas ner,⁶⁹ liksom hans brister, så att, med Nicholas Horsfalls ord, utvecklingsmotivet är "hinted, not drawn, latent not explicit."⁷⁰ Den romerska publiken hade knappast varit redo för en utvecklingshistoria i stil med *Pride and prejudice* eller *Brott och straff*. Om Vergilius hade satsat hårdare på att framhäva Aeneas' dåliga egenskaper, och hans "frygiska", barbariska ursprung i första hälften av *Aeneiden* hade det nog

⁶⁹ Jfr Buchheit 151-172 (se s.17 ovan).

⁷⁰ Horsfall 122.

varit mer sannolikt att en romersk läsare med avsky hade kastat ifrån sig boken, än att han hade följt Aeneas' utveckling till dess slut.

2.4. *Odysséen* som förspel. Tvivelaktiga figurer.

I själva verket tycks det som om det säkraste sättet att spåra en "karaktärsutveckling" i *Aeneiden* är att se till de litterära förebilder som utnyttjas, och hur Vergilius använder dem. Det har påpekats att Vergilius' allusioner långtifrån är ett betydelselöst uppvisande av författarens lärdom, utan oftast har en specifik betydelse för tolkningen av passagera:⁷¹ som fördjupande innebörd för den som har förmåga att uppfatta allusionen, eller som elegant kontrastverkan, där skeendet bitvis kan vara diametralt motsatt det i källan.⁷²

De litterära modellerna för Aeneas i förra hälften av *Aeneiden* är ibland tvivelaktiga figurer—framförallt Odysseus, som, när han omnämns i *Aeneiden*, alltid utmålas i de mest nattsvarta termer, som en skurkaktig bedragare: han är *pellax*, *scelerum inventor*, *dirus*, *saevus* och *fandi fictor*.⁷³ Det finns för övrigt en lång tradition av misstänksamhet mot Odysseusgestalten, som kan vara lika gammal som gestalten själv. Pindaros säger t.ex. (*Nem.* 7.20-24):

ἐγὼ δὲ πλέον' ἔλπομαι 20
λόγον Ὀδυσσεός ἢ πάθαν διὰ τὸν ἄδυεπῆ γενέσθ' Ὀμηρον
ἐπεὶ ψεύδεσιν οἱ ποτανᾶ <τε> μαχανᾶ
σεμνὸν ἔπεστί τι· σοφία δὲ κλέπτει παράγοισα μύθοις. τυφλὸν δ' ἔχει
ἦτορ ὄμιλος ἀνδρῶν ὁ πλείστος...

(I fancy Odysseus' story has become greater than his sufferings because of the sweet poetry of Homer. There is something grand about his lies and winged devices. Wisdom deceives, misleading with fables. But the mass of men have a blind heart...)⁷⁴

⁷¹ Jfr Hight 185ff., Farrell, Anderson.

⁷² I tjugonde boken av *Iliaden* kämpar Aeneas med Achilles, och lyfter där ett stenblock, "så stort, att inte två män, så som männen är i dag, skulle kunna lyfta det." Jupiter avbryter dock striden, utgjuter "ett skymmande töcken" över Achilles, och räddar Aeneas undan den säkra undergång det innebär att slåss med denne. Samma scen möter oss i slutet av *Aeneidens* sista bok, fast här är det Turnus som försöker sig på stenblocket—denna gång *tolv* gånger större än att dagens människor skulle kunna lyfta det. Men Jupiter—eller snarare hans tjänarinna, furien, ingriper:

ac velut in somnis, oculos ubi languida pressit
nocte quies, nequiquam avidos extendere cursus
velle videmur et in mediis conatibus aegri 910
succidimus: non lingua valet, non corpore notae
sufficiunt vires nec vox aut verba sequuntur:
sic Turno, quacumque viam virtute petivit,
successum dea dira negat.

⁷³ E.g. 2.90, 2.164, 2.762, 3.273, 9.602.

⁷⁴ Russell 4.

Under antiken uppfattade man också *Iliaden* som ett större verk än *Odysseén*, t.ex. den grekiske litteraturkritikern "Longinus" (i själva verket är hans namn okänt), som kan ha varit samtida med Tacitus:

[Longinus], *Subl.* 9.11-15

δείκνυσι [...] διὰ τῆς Ὀδυσσεΐας [...], ὅτι μεγάλης φύσεως ὑποφερομένης ἤδη ἰδιὸν ἐστὶν ἐν γῆρα τὸ φιλόμυθον. δῆλος γὰρ ἐκ πολλῶν τε ἄλλων συντεθεικῶς ταύτην δευτέραν τὴν ὑπόθεσιν, ἀτὰρ δὴ κάκ τοῦ λείψανα τῶν Ἰλιακῶν παθημάτων διὰ τῆς Ὀδυσσεΐας ὡς ἐπεισόδιά τινα [...] προσεπεισφέρειν [...]. οὐ γὰρ ἄλλ' ἢ τῆς Ἰλιάδος ἐπίλογός ἐστὶν ἢ Ὀδύσσεια [...].

ἀπὸ δὲ τῆς αὐτῆς αἰτίας, οἶμαι, τῆς μὲν Ἰλιάδος γραφομένης ἐν ἀκμῇ πνεύματος ὅλον τὸ σωματίον δραματικὸν ὑπεστήσατο καὶ ἐναγώγιον, τῆς δὲ Ὀδυσσεΐας τὸ πλεον διηγηματικόν, ὅπερ ἰδιὸν γῆρας. [...] ἄλλ' οἷον ὑποχωροῦντος εἰς ἑαυτὸν Ὠκεανοῦ καὶ περὶ τὰ ἴδια μέτρα φέρημουμένου τὸ λοιπὸν φαίνονται τοῦ μεγέθους ἀμπώτιδες κὰν τοῖς μυθώδεσι καὶ ἀπίστοις πλάνος. [...] ἐν ἅπασι τούτοις ἐξῆς τοῦ πρακτικοῦ κρατεῖ τὸ μυθικόν. παρεξέβην δ' εἰς ταῦθ', ὡς ἔφην, ἵνα δείξαιμι ὡς εἰς λῆρον ἐνίστε ῥᾶστον κατὰ τὴν ἀπακμὴν τὰ μεγαλοφυῆ παρατρέπεται, οἷα τὰ περὶ τὸν ἄσκον⁷⁵ καὶ τοὺς ἐν Κίρκης συοφορβουμένους, οὓς ὁ Ζωῖλος ἔφη χοιρίδια κλαίοντα, καὶ τὸν ὑπὸ τῶν πελειάδων ὡς νεοσσὸν παρατρεφόμενον Δία [...]. τί γὰρ ἂν ἄλλο φῆσαιμεν ταῦτα ἢ τῷ ὄντι τοῦ Διὸς ἐνύπνια;

(In the *Odyssey* [...] he demonstrates that when a great mind begins to decline, a love of story-telling characterizes its old age. We can tell that the *Odyssey* was his second work from various considerations, in particular from his insertion of the residue of the Trojan troubles in the poem in the form of episodes [...]. The *Odyssey* is simply an epilouge to the *Iliad* [...].

For the same reason, I maintain, he made the whole body of the *Iliad*, which was written at the height of his powers, dramatic and exiting, whereas most of the *Odyssey* consists of narrative, which is a characteristic of old age. [...] It is as though the Ocean were withdrawing into itself and flowing quietly in its own bed. Homer is lost in the realm of the fabulous and the incredible. [...] The point about all these stories is that the mythical element in them predominates over the realistic.

I digressed into this topic, as I said, to illustrate how easy it is for great genius to be perverted in decline into nonsense. I mean things like the story of the wineskin,⁷⁵ the tale of the men kept as

⁷⁵ Här menar Longinus historien i *Od.* 10.17ff, där Aiolos har sina vindar instoppade i en vinlägel. Intressant nog har ju Vergilius övergivit denna variant, som vi såg ovan. Detta skulle ju kunna peka på att han har tagit intryck av negativ kritik mot *Odysseén*. Jfr avsnitten om Pallas' respektive Patroklos' död, ovan s. 22f.

pigs in Circe's palace ('howling piglets', Zoilus called them), the feeding of Zeus by the doves [...].
What can we say of all this but that it really is 'the dreaming of Zeus'?)⁷⁶

Propertius väljer också att jämföra *Aeneiden* med *Iliaden*, inte *Odysseen*, i sin berömda hyllning (2.34.65-66):

cedite Romani scriptores, cedite Grai!
nescio quid maius nascitur Iliade.

Därigenom kan man kanske anta, att också Vergilius betraktade förra delen av *Aeneiden* som i vissa avseenden "mindre betydande" eller "mindre värd" än den senare; som blott ett förspel, en prolog till de mer betydelsefulla händelseförloppen—liksom Longinus säger att *Odysseen* är en "epilog" till *Iliaden*. På så sätt kan han här låta Aeneas spela en mindre hjältemodig roll, baserad på den tvivelaktige skojaren Odysseus, och han kan låta honom vara en gråtmild och sorgsen fryger som längtar hem och vill återupprätta det gamla Troja.⁷⁷ Han kan också låta Aeneas, för den som uppfattar allusionen, vara den veklige barbaren Xerxes.

Genom denna dualism, mellan Öst och Väst, Troja och Rom, Odysseus och Achilles, egoism och plikt, vill Vergilius troligen skildra något av sin egen tids dualism, även den mellan Öst och Väst, och, i synnerhet, mellan Augustus och Antonius. Att Dido delvis är en allegori för Kleopatra har flera kritiker ansett.⁷⁸ Men Aeneas är också till viss del i den "odysseiska" *Aeneiden*—en icke-litterär allusion—Marcus Antonius, österlandet personifierad. Denne, liksom till en början Aeneas, överger Rom och västerlandet; väljer österns fröjder hellre än pliktens kall⁷⁹ och förlustar sig med barbardrottningen. Han skildras av såväl Cicero som Plutarchos som impulsiv, tygellös och begiven på *luxuria*—om än modig.⁸⁰

Aeneas är, som sig bör, en mycket nedtonad version av vällustingen Antonius, men allusionen bör ha varit tydlig för den romerske läsaren—liksom förstås de avgörande skillnaderna mellan dem båda: Aeneas, till skillnad från Antonius, tar ju till slut sitt förnuft till fånga. I den "iliadiska" delen av *Aeneiden*, när Aeneas väl övervunnit sitt österländska arv, är han ju inte längre, som hans fiender påstår (*Aen.* 4.215, 7.321), vällustingen Paris, ej heller skurken Odysseus, utan de segrande furstarna Achilles, Agamemnon och Menelaos.⁸¹ Och han är naturligtvis först och främst Augustus.⁸²

Om vi går med på en sådan allegorisk tolkning kan följande schema beskriva *Aeneiden*, där ett antal "negativa" begrepp associeras till bok 1-6, och ett antal "positiva" till bok 7-12:

⁷⁶ Russell. 470f.

⁷⁷ Se 3.86, 3.495ff., 4.340ff.

⁷⁸ Jfr Fowler 415f., Pease 23ff., Horsfall 127.

⁷⁹ Cicero anklagar i *Phil.* II 71 Antonius för att *propter libidines* inte ha deltagit i inbördeskriget.

⁸⁰ Cic., *Fam.* 12.2, *Phil.* II 63, 67, 77, 90, 101, 104, 105; Plut., *Ant.* 2.3, 4.2-4, 24.6-8, *passim*, *Demetr.* & *Ant.* 2.3, 3.3-4.

⁸¹ Anderson 245.

⁸² E.g. Drew, *passim*.

Bok 1-6*Odysséen*

Odysseus

hemlängtan

irrfärder

Troja

Öst

luxuria, vanitas

egoism

känsloutbrott

Antonius

Bok 7-12*Iliaden*

Achilles

tillförsikt

hemkomst

Rom

Väst

bellum, feritas

pliktuppfyllelse

behärskning

Augustus

3. IULUS OCH KYROS

En av de få bevarade klassiska texter, förutom *Perserna*, som har ett österländskt huvudtema, är Xenofons *Kyros' uppfostran*, den s.k. *Cyropaedien*. *Cyropaedien* är skriven av den grekiske författaren Xenofon (ca 430-355 f.Kr.) och är en idealiserad skildring av den persiske fursten Kyros' liv. Xerxes var för övrigt Kyros' dotterson.

Titeln är en smula missvisande, men kommer sig väl av att den första boken av verket, som behandlar just Kyros' ungdom och uppfostran, är den som har varit populär. De senare sju, som behandlar hans vuxenålder, hans fältslag och hans träning av soldater,⁸³ är övermåttan träiga.

Den verkliga Kyros (558-529 f.Kr.), som tycks ha haft ganska litet gemensamt med Xenofons hjälte, verkar dock ha varit en legend redan under sin livstid; profeten Jesaja tycks rentav ha betraktat honom som Messias.⁸⁴ Xenofon skildrar honom som alltigenom god, rätträdig, vis, barmhärtig, urustad med varje tänkbar dygd. Tyngdpunkten i Xenofons skildring ligger på Kyros' statsmannaskap och politiska dygder: det är en skildring av det ideala statsskicket och den ideala ledaren som presenteras. Det har påpekats att Xenofon beskrev en sorts idealiserad blandning Spartas konstitutionella monarki och Athens demokratiska statsskick snarare än det historiska Persiens envælde.⁸⁵

Ett sådant verk, som därtill i sin inledning har följande passage (1.1.4-5) var förutbestämt att väcka åtminstone ett visst intresse hos romarna:

...τοσοῦτον διήνεγκε τῶν ἄλλων βασιλέων, καὶ τῶν πατρίους ἀρχὰς παρειληφόντων καὶ τῶν δι' ἑαυτῶν κτησαμένων, ὥσθ' ὁ μὲν Σκύθης καίπερ παμπόλλων ὄντων Σκυθῶν ἄλλου μὲν οὐδενὸς δύναιτ' ἂν ἐπάρξει [...], καὶ ὁ Θρᾶξ Θρᾶκων [...], καὶ τᾶλλα δὲ ὡσαύτως ἔθνη ἀκούομεν· τὰ γοῦν ἐν τῇ Εὐρώπῃ ἔτι καὶ νῦν αὐτόνομα εἶναι λέγεται καὶ λελύσθαι ἀπ' ἀλλήλων· Κῦρος δὲ παραλαβὼν ὡσαύτως οὕτω καὶ τὰ ἐν τῇ Ἀσίᾳ ἔθνη αὐτόνομα ὄντα ὀρμηθεὶς σὺν ὀλίγῃ Περσῶν στρατιᾷ ἐκόντων μὲν ἠγήσαιο Μήδων, ἐκόντων δὲ Ὑρκανίων, κατεστρέψατο δὲ Σύρους, Ἀσσυρίους, Ἀραβίους, Καππαδόκας, Φρύγας ἀμφοτέρους, Λυδούς [...], καὶ ἄλλων δὲ παμπόλλων ἐθνῶν, ὧν οὐδ' ἂν τὰ ὀνόματα ἔχοι τις εἰπεῖν, ἐπῆρξε δὲ καὶ Ἑλλήνων τῶν ἐν τῇ Ἀσίᾳ, καταβὰς δ' ἐπὶ θάλατταν καὶ Κυπρίων καὶ Αἰγυπτίων. καὶ τοίνυν τούτων τῶν ἐθνῶν ἦρξεν οὐθ' ἑαυτῷ ὁμογλώττων ὄντων οὔτε ἀλλήλοις, καὶ ὁμως ἐδυνάσθη ἐπικέσθαι μὲν ἐπὶ τῷ αὐτῷ φόβῳ, ὥστε καταπλῆξαι πάντας καὶ μηδένα ἐπιχειρεῖν αὐτῷ, ἐδυνάσθη δὲ ἐπιθυμίαν ἐμβαλεῖν τῷ αὐτῷ [πάντας] αὐτῷ χαρίζεσθαι ὥστε ἀεὶ τῇ αὐτοῦ γνώμῃ ἀξιούν κυβερνᾶσθαι, ἀντηρητήσατο

⁸³ Miller xi.

⁸⁴ Jes. 44.28-45.14; jfr 2 Krön. 36.22-23, Esra 1, 5.13-17.

⁸⁵ Miller xi-xii.

δὲ τοσαῦτα φύλα ὅσα καὶ διελθεῖν ἔργον ἐστίν, ὅποι ἂν ἄρξηταί τις πορεύεσθαι ἀπὸ τῶν βασιλείων, ἢν τε πρὸς ἕω ἢν τε πρὸς ἐσπέραν ἢν τε πρὸς ἄρκτον ἢν τε πρὸς μεσημβρίαν.

(...so very different was he from all other kings, both those who have inherited their thrones from their fathers and those who have gained their crowns by their own efforts; the Scythian king, for instance, would never be able to extend his rule over any nation besides his own [...], so the Thracian king with his Thracians [...] and so also all other nations, we are told. Those in Europe, at any rate, are said to be free and independent of one another even to this day. But Cyrus, finding the nations in Asia also independent in exactly the same way, started out with a little band of Persians and became the leader of the Medes by their full consent and of the Hyrcanians by theirs; he then conquered Syria, Assyria, Arabia, Cappadocia, both Phrygians, Lydia [etc, etc], and many other nations, of which one could not even tell the names; he brought under his sway the Asiatic Greeks also; and, descending to the sea, he added both Cyprus and Egypt to his empire.

He ruled over these nations, even though they did not speak the same language as he, nor one nation the same as another; for all that, he was able to cover so vast a region with the fear which he inspired, that he struck all men with terror and no one tried to withstand him; and he was able to awaken in all so lively a desire to please him, that they always wished to be guided by his will. Moreover, the tribes that he brought into subjection to himself were so many that it is a difficult matter even to travel to them all, in whatever direction one begin one's journey from the palace, whether toward the east or the west, toward the north or the south.)⁸⁶

Xenofon, som skriver en lättläst, frisk och klar prosa, ej övermåttan svårtillgänglig, blev också tidigt en favorit hos romarna.⁸⁷ Cicero låter i *De senectute* Cato d.ä. både prisa Xenofon⁸⁸ och yttra en del ting som är hämtat direkt ur Xenofons verk, t.ex. följande sentens ur just *Cyropaedien*: "negat se umquam sensisse senectutem suam imbecilliolem factam, quam adulescentia fuisset."⁸⁹ Man har också försökt påvisa påverkan från Xenofon i den riktige Catos verk.⁹⁰

Cicero berättar vidare att Scipio den yngre aldrig lade *Cyropaedien* ifrån sig, och anser på samma ställe att detta verk "a Xenophonte non ad historiae fidei scriptus sed ad effigiem iusti imperi, cuius summa gravitas ab illo philosopho cum singulari comitate coniungitur".⁹¹

⁸⁶ Miller 7-10.

⁸⁷ Münscher 70ff.

⁸⁸ *Sen.* 59: "multas ad res perutiles Xenophontis libri sunt; quos legite quaeso studiose, ut facitis."

⁸⁹ *Id.* 30 = *Cyr.* 8.7.6: τοῦμόν γῆρας οὐδὲ πώποτε ἠσθόμην τῆς ἐμῆς νεότητος ἀσθενέστερον γιγνόμενον.

⁹⁰ Leo 275f., n.1.

⁹¹ *QFr.* 1.1.23.

Suetonius säger att Julius Caesar läste *Cyropaedien*,⁹² och Karl Münscher finner påverkan från detta verk hos Sallustius.⁹³ För att så komma till Vergilius, finner vi att Servius hävdar att denne i *Georgica* påverkats av Xenofons verk *Oeconomicus*.⁹⁴ Detta anses dock inte bevisat.⁹⁵ Det finns dock andra likheter mellan de bägge författarna. Intressant nog för vår del är nämligen *Cyropaedien* förutom i det österländska temat unik även i ett annat avseende: det är den enda längre bevarade ungdomsskildringen före Vergilius. Jag ska här peka på några likheter i skildringarna av Aeneas' son Iulus och den unge Kyros.

För det första är den allmänna karaktärsskildringen tämligen identisk. Båda ynglingarnas skönhet framhäves; för Iulus är *pulcher* nära nog ett stående epitet (e.g. 5.570, 7.107, 7.477, 9.293, 9.310), i 5.570 heter det "formaque ante omnis pulcher Iulus". En näst intill identisk formulering om Kyros finner vi i *Cyr.* 1.1.1: εἶδος μὲν κάλλιστος ("till utseendet skönast"). Kyros' skönhet framhävs också på andra ställen, t.ex. i 1.4.27-28.

Den unge Kyros är mycket gladlynt och lättsam (*Cyr.* 1.3.2, 1.3.4-11, 1.4.1, 1.4.3), vilket även gäller Iulus (*Aen.* 4.140, 4.157, 5.667). I 7.116 skämtar t.o.m Iulus, för att harpyornas förbannelse (3.257) skulle gå i uppfyllelse:

Aen. 7.112-117

consumptis hic forte aliis, ut vertere morsus
exiguam in Cererem penuria adegit edendi,
et violare manu malisque audacibus orbem
fatalis crusti patulis nec parcere quadris: 115
'heus, etiam mensas consumimus?' inquit Iulus,
nec plura, adludens.

Stället skulle möjligen kunna jämföras med *Cyr.* 1.3.4-7, där den unge Kyros för ett skämtsamt samtal med sin mediske morfar Astyages, om den mat denne serverar honom: Kyros kommenterar där med intagande naivité överflödet och den österländska lyxen. Vidare är båda ynglingarna ärelystna, Kyros φιλοτιμότητος, ὥστε πάντα μὲν πόνον ἀνατλήναι, πάντα δὲ κίνδυνον ὑπομείναι τοῦ ἐπαινεῖσθαι ἕνεκα (*Cyr.* 1.2.1)—"most ambitious, so that he endured all sorts of labour and faced all sorts of danger for the sake of praise."⁹⁶ På samma sätt jagar ju Iulus å sin sida Silvias hjort *laudis succensus amore* (7.496, se nedan), vilket blir startskottet till kriget mellan trojanerna och latinerna.

Mer detaljerade överensstämmelser finner vi i beskrivningarna av de bådas jakt. Iulus' jaktintresse omtalas på två ställen. Det första är följande:

⁹² *Iul.* 87.

⁹³ Münscher 82f.

⁹⁴ Servius ad *G.* 1.43.

⁹⁵ Münscher 84. Miller 367 jämför *Cyr.* 8.3.38 med *Georgica* 1.4 men jag ser ingen likhet.

⁹⁶ Miller 11.

Aen. 4.151-159

postquam altos ventum in montis atque invia lustra,
ecce ferae saxi deiectae vertice caprae
decurrere iugis; alia de parte patentis
transmittunt cursu campos atque agmina cervi
pulverulenta fuga glomerant montisque relinquunt. 155
at puer Ascanius mediis in vallibus acri
gaudet equo iamque hos cursu, iam praeterit illos,
spumantemque dari pecora inter inertia votis
optat aprum, aut fulvum descendere monte leonem.

Det intressantaste här är beskrivningen av hur Ascanius leds en smula vid den slöa boskapen, *pecora inertia*, och hoppas att möta ett rasande vildsvin eller ett rödgult lejon. Om vi går tillbaka till *Cyropaedien*, finner vi där att Kyros, som gjort slut på jaktbytet i morfar Astyages' park, också önskar jaga vildare djur (1.4.5). Han tillåts så följa med sin morbror, och Astyages "skickar med äldre vakter på hästar"— φύλακας συμπέμπει ἐφ' ἵππων πρεσβυτέρους (*Cyr.* 1.4.7.), vilket målar upp en bild som påminner om *Aen.* 4.140f., vid början av Iulus' jakt:

nec non et Phrygii comites et laetus Iulus
incedunt.

Kyros föreskrives att ta sig i akt för björnar, lejon, leoparder och därtill farlig terräng (1.4.7), men glömmar sig och sätter efter ett rådjur (se nedan), som han också nedlägger (1.4.8). När han håller på att få en utskällning för detta blir han plötsligt angripen av ett vildsvin:

Cyr. 1.4.8

ὡς δ' ἤσθετο κραυγῆς, ἀνεπήδησεν ἐπὶ τὸν ἵππον ὡσπερ ἐνθουσιῶν, καὶ ὡς εἶδεν ἐκ τοῦ ἀντίου κάπρον προσφερόμενον, ἀντίος ἐλαύνει καὶ διατεινόμενος εὐστόχως βαλλει εἰς τὸ μέτωπον καὶ κατέσχε τὸν κάπρον.

(But when he heard a hallo, he sprang upon his horse like one possessed and when he saw a boar rushing straight toward him, he rode to meet him and aiming well he struck the boar between the eyes and brought him down.)⁹⁷

Kyros gör alltså vad Iulus' drömmer om i *Aen.* 4.158-159. När Kyros berättar för sina vänner om jakten, påminns vi åter om Iulus' känslor:

⁹⁷ Miller 51.

Cyr. 1.4.11

᾽Ω παῖδες, ὡς ἄρα ἐφλυαροῦμεν ὅτε τὰ ἐν τῷ παραδείσῳ θηρία ἐθηρώμεν [...]. πρῶτον μὲν γὰρ ἐν μικρῷ χωρίῳ ἦν, ἔπειτα λεπτὰ καὶ ψωραλέα [...]. τὰ δ' ἐν τοῖς ὄρεσι καὶ λειμῶσι θηρία ὡς μὲν καλά, ὡς δὲ μεγάλα, ὡς δὲ λιπαρὰ ἐφαίνετο. καὶ αἱ μὲν ἔλαφοι ὥσπερ πτηναὶ ἤλλοντο πρὸς τὸν οὐρανόν, οἱ δὲ κάπροι ὥσπερ τοὺς ἀνδρας φασὶ τοὺς ἀνδρείους ὁμόσε ἐφέροντο.

(What tomfoolery it was, fellows, when we used to hunt the animals in the park. [...] For, in the first place, they were in a small space; besides, they were lean and mangy [...]. But the animals out on the mountains and the plains—how fine they looked, and large and sleek! And the deer leaped up skyward as if on wings, and the boars came charging at one, as they say brave men do in battle.)⁹⁸

Aen. 4.156-159

at puer Ascanius mediis in vallibus acri
gaudet equo iamque hos cursu, iam praeterit illos,
spumantemque dari pecora inter inertia votis
optat aprum, aut fulvum descendere monte leonem.

En ytterligare parallell är att båda ynglingarna faller en hjort:

Aen. 7.483-499

cervus erat forma praestanti et cornibus ingens,
Tyrhidae pueri quem matris ab ubere raptum
nutribant Tyrthusque pater [...]. 485
hunc procul errantem rabidae venantis Iuli 493
commovere canes, fluvio cum forte secundo
deflueret ripaque aestus viridante levaret. 495
ipse etiam eximiae laudis succensus amore
Ascanius curvo derexit spicula cornu;
nec dextrae erranti deus afuit, actaque multo
perque uterum sonitu perque ilia venit harundo.

⁹⁸ Miller 55.

han mycket i vikten av att dela ut belöningar till soldater vid militära bragder (1.4.18, 2.1.24, 2.2.18-22, 2.3.4, 3.3.6-7). Detta påminner om Iulus' löfte om belöning till Nisus och Euryalus, då de skall utföra sin ödesdigra expedition (*Aen.* 9.257ff.).

Om *Cyropaedien* var den enda ungdomsskildring Vergilius hade att tillgå—ytterst få sådana tycks existera i den klassiska litteraturen före år noll; de dyker upp i och med de grekiska kärleksromanerna—så verkar det inte så värst otroligt att han skulle hämta en del stoff därifrån; särskilt som detta verk var ytterst populärt bland romare, och som det också skildrar en *österländsk* furstes ungdom. Påverkan kan förstås vara indirekt: Xenofons verk kan ha skapat eller t.om. följt ett slags genre och allmän mall för skildrandet av unga hjältar: att de ska vara vackra, gladlynta, modiga, ärelystna och tycka om jakt. Motiven dyker dock inte upp i Suetonius' eller Plutarchos' biografier, i skildrandet av hjältar som Julius Caesar, Augustus, Theseus och Alexander, ej heller hos Nepos. Dessa författare är dock väldigt sparsamma med ungdomsskildringar.

Det finns också vissa likheter i detaljer mellan *Aeneiden* och *Cyropaedien*: uttrycken "formaque ante omnis pulcher" och εἶδος μὲν κάλλιστος; det faktum att de båda fäller en hjort, och att det i båda verken blir krig i anslutning därtill; samt passagerna där de får dräkter—Iulus' dräkt kallas av Vergilius "frygisk" (3.484), Kyros' kallas av Xenofon "medisk" (1.4.26). Båda ynglingarna har också en ganska speciell karaktär: egenskaper som gladlynthet och skämtsamhet återfinns vi sällan i beskrivningar av stora män.

LITTERATURFÖRTECKNING

Aeneiden: utgåvor

- Austin *P. Vergili Maronis liber quartus*. Ed. with a comm. by R. G. Austin, Oxford 1955, repr. with corrections 1963.
- Conington *P. Vergili Maronis opera*. With a comm. by J. Conington, vol. II, 4th ed., rev. ... by H. Nettleship, London 1884.
- Conway *P. Vergili Maronis liber primus*. Ed. with notes by the late R. S. Conway, Cambridge 1935.
- Heyne *P. Virgilius Maro. Varietate lectionis et perpetua adnotatione illustratus* a C. G. Heyne, editio quarta curavit C. P. E. Wagner, Lipsiae 1832 (Hildesheim 1968).
- Mynors *P. Vergili Maronis opera*. Recognovit brevique adnotatione critica instruxit R. A. B. Mynors, Oxonii 1969.
- Page *The Aeneid of Virgil*. Books i-vi, ed. with intr. and notes by T. E. Page, London 1894 (1962).
- Pease *Publi Vergili Maronis Aeneidos liber quartus*. Ed. by A. S. Pease, Cambridge, Massachusetts 1935.
- Williams *The Aeneid of Virgil*. Books 1-6, ed. with intr. and notes by R. D. Williams, Edinburgh 1972 (1992).

Litteratur om Vergilius

- Anderson W. S. Anderson, "Vergil's Second *Iliad*". *Transactions of the American Philological Association* 88 (1957) 17-30 (= Harrison 239-252).*
- Bowra C. M. Bowra, "Aeneas and the Stoic Ideal". *Greece and Rome* 3 (1933-34) 8-21 (= Harrison 363-377).*
- Buchheit V. Buchheit, *Vergil über die Sendung Roms (Gymnasium Beiheft 3)*. Heidelberg 1963.
- DeWitt N. W. DeWitt, "The second Aeneid as a drama". *Classical Journal* 20 (1924-25) 479-485.
- Drew D. L. Drew, *The allegory of the Aeneid*. Oxford 1927.
- Farrell J. Farrell, "The Virgilian intertext". *The Cambridge companion to Virgil*, ed. by C. Martindale (Cambridge 1997) 222-238.
- Farron S. Farron, *Vergil's Aeneid: a poem of grief and love (Mnemosyne supplementum 122)*. Leiden etc. 1993.

* Omtryckt i Harrison, *Oxford readings...*, varifrån sidnummer anges vid citat.

- Hardie P. Hardie, "Virgil and tragedy". *The Cambridge companion to Virgil*, ed. by C. Martindale (Cambridge 1997) 312-326.
- Harrison *Oxford readings in Vergil's Aeneid*. Ed. by S. J. Harrison, Oxford 1990.
- Heinze R. Heinze, *Virgils epische Technik*. 3. aufl., Teubner etc. 1915.
- Henry J. Henry, *Aeneidea*, or critical, exegetical and aesthetical remarks on the Aeneis. Vol. II, Dublin 1878 (Hildesheim 1969).
- Hight G. Hight, *The speeches in Vergil's Aeneid*. Princeton 1972.
- Horsfall *A companion to the study of Virgil (Mnemosyne supplementum 151)*. Ed. by N. Horsfall, Leiden etc. 1995.
- Knauer (1964a) G. N. Knauer, *Die Aeneis und Homer (Hypomnemata 7)*. Göttingen 1964.
- Knauer (1964b) G. N. Knauer, "Vergil's Aeneid and Homer", *Greek, Roman and Byzantine Studies* 5 (1964) 61-84 (= Harrison 390-412).*
- Otis B. Otis, *Virgil. A study in civilized poetry*. Oxford 1963.
- Putnam (1965) M. C. J. Putnam, *The poetry of the Aeneid*. Four studies in imaginative unity and design. Cambridge, Massachusetts 1965
- Putnam (1995) M. C. J. Putnam, *Virgil's Aeneid*. Interpretation and influence. Chapel Hill and London 1995.
- Ussani V. Ussani, jr, "Eschilo e il libro II dell' Eneide". *Maia* 3-4 (1950-51) 237-254.

Övrig litteratur

- Balsdon J. P. V. D. Balsdon, *Romans and aliens*. London 1979.
- Dauge Y. A. Dauge, *Le Barbare*. Recherches sur la conception romaine de la barbarie et de la civilisation (*Collection Latomus* 176). Bruxelles 1981.
- Fowler W. W. Fowler, *The religious experience of the Roman people*. From the earliest times to the age of Augustus. London 1911.
- Fraenkel Aeschylus, *Agamemnon*. Ed. with a comm. by E. Fraenkel, vol iii, Oxford 1950.
- Galinsky (1969) G. K. Galinsky, *Aeneas, Sicily and Rome*. Princeton 1969.
- Galinsky (1988) G. K. Galinsky, "The anger of Aeneas". *American Journal of Philology* 109 (1988) 321-348.
- Hall (1988) E. Hall, "When did the Trojans Turn into Phrygians? Alcaeus 42.15". *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 73 (1988) 15-18.
- Hall (1989) E. Hall, *Inventing the Barbarian*. Greek Self-definition through Tragedy. Oxford 1989.
- Hall (1996) Aeschylus, *Persians*. Ed. with an Intr., Translation and Comm. by E. Hall, Warminster 1996.

* Omtryckt i Harrison, *Oxford readings...*, varifrån sidnummer anges vid citat.

- Lagerlöf *Homeros' Iliad*. Från grekiskan av Erland Lagerlöf, andra delen, Stockholm 1912.
- Leo F. Leo, *Geschichte der Römischen Literatur*. 1. Band. Die archaische Literatur. Berlin 1913.
- Linnér S. Linnér, *Lans och båge*. Aischylos' *Perserna*. Borås 1992.
- Mette *Die Fragmente der Tragödien des Aischylos*. Herausg. von H. J. Mette, Berlin 1959.
- Miller Xenophon, in seven volumes, V, *Cyropaedia*. With an English translation by W. Miller, I, London etc. 1914, reprinted 1968 (Loeb Classical Library).
- Münscher K. Münscher, *Xenophon in der Griechisch-Römischen Literatur (Philologus supplementband 12.2)*. Leipzig 1920.
- Romilly Eschyle, *Les Perses*. Ed., intr. et comm. par un groupe de Normaliens sous la direction de J. de Romilly, Paris 1974.
- Russell *Ancient Literary Criticism*. The Principal Texts in New Translations, ed. by D. A. Russell and M. Winterbottom, Oxford 1972.
- Said E. W. Said, *Orientalism*. Övers. H. O. Sjöström, Stockholm 1993.
- Syme R. Syme, *The Roman revolution*. Oxford 1939.
- Wistrand E. Wistrand, *Politik och litteratur i antikens Rom*. 2. utökade upplagan, Göteborg 1978.
- Zilliacus Aischylos, *Fyra sorgespel*. Tolkade av Emil Zilliacus, Stockholm 1948.